

Girayalp Karakuş

<https://orcid.org/0000-0001-6240-5490>

Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye, girayalp71@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Karakuş, G. (2024) Türk Demokrasisine Adanan Bir Ömür: Ali Naili Erdem. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3272-3284.

Türk Demokrasisine Adanan Bir Ömür: Ali Naili Erdem*

Öz

Türk siyasal tarihinde Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı 1. Meclis'ten bu yana iki grubun çatışması yaşanmıştır. Birincisi: "laisist-pozitivist cumhuriyetçiler", ikincisi ise "muhafazakâr-cumhuriyetçiler". Siyasi literatürümüze giren "İkinci Cumhuriyetçilik" kavramı da bu dikotomi üzerinden üretilmiştir. Peyami Safa, Ziya Gökalp, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Vasfi Raşit Sevük ve Cemil Meriç gibi aydınlar muhafazakâr-cumhuriyetçilerin ideoloğunu yapmıştır. Çalışma Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuş önemli bir siyasetçi olan Ali Naili Erdem ise Cumhuriyetin kuruluşunda iki grup arasındaki dikotomide bu düşünürlerin izinden giderek "muhafazakâr-cumhuriyetçilerin" safında yer almıştır. Ali Naili Erdem, Türk siyasal tarihinin en kritik dönemlerinde siyaset sahnesinde yer almış önemli bir siyasi figürdür. Çalışmada Ali Naili Erdem'in hayatı ve fikirleri üzerinde durulmuştur. Yöntem olarak Erdem'in kendi biyografisini yazdığı "Siyasetin Yollarında" kitabında yer almayan konular kendisine sorularak bir saat on beş dakika süren mülakat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca dönemin siyasi gelişmeleri ile ilgili olarak TBMM Zabıt Ceridelerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın hedefi ise Ali Naili Erdem gibi siyasi tarihimizin en karmaşık dönemlerinde bakanlıklar yapmış birini yeni nesil okuyucu ile tanıştırmaktır.

*Makalenin etik kurul kararı bulunmaktadır. Bu yönüyle makalede "Etik sorun olabilecek sorular/maddeler, süreçler ya da unsurlar bulunmamaktadır"

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Atatürk, Ali Naili Erdem, Siyasi Tarih, Siyaset

A Lifetime Dedicated to Turkish Democracy: Ali Naili Erdem

Abstract

In Turkish political history, there has been a clash between two groups since the 1st Parliament when the foundations of the Republic were laid. The first is: ‘secularist-positivist republicans’ and the second “conservative-republicans”. The concept of ‘Second Republicanism’, which has entered our political literature, was also produced through this dichotomy. Intellectuals such as Peyami Safa, Ziya Gökalp, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Vasfi Raşit Sevük and Cemil Meriç were the ideologues of conservative-republicans. Ali Naili Erdem, an important politician who served as the Minister of Labour, the Minister of Industry and the Minister of National Education, followed in the footsteps of these thinkers in the dichotomy between the two groups at the founding of the Republic and took the side of the ‘conservative-republicans’. Ali Naili Erdem is an important political figure who took part in the political scene in the most critical periods of Turkish political history. This study focuses on the life and ideas of Ali Naili Erdem. As a method, an interview lasting one hour and fifteen minutes was conducted by asking him about the topics that were not included in the book ‘Siyasetin Yollarında’ in which Erdem wrote his own biography. In addition, the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey were utilised in relation to the political developments of the period. The aim of the study is to introduce a person like Ali Naili Erdem, who served as a minister in the most complex periods of our political history, to a new generation of readers.

Keywords: Republic, Atatürk, Ali Naili Erdem, Political History, Politics

Giriş

Din ile devlet arasındaki ilişkinin sekteye uğramasının başlangıcı 1839 Gülhane İmparatorluk Fermanıyla resmileşmiştir. Bu ferman Müslüman olmayanlara verdiği birkaç sivil hak ile birlikte şeriattan kopuşun başlangıcını resmetmiştir. Bu ferman sonrasında gayrimüslimlere eğitim ve ticaret alanında birtakım haklar verilmiştir. Batılılaşma ve Avrupalılaşma reformları Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yükselişe geçmiştir (Ceylan, 2008, s. 107-108). Atatürk, Cumhurbaşkanı olduktan sonra sekülerleşme hamleleri başlatmıştır. Halifeliğin kaldırılması, Harf Devrimi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, devletin dini İslam ibaresinin kaldırılması ve laiklik ilkesinin anayasaya girmesi gibi devrimler mütedeyyin kesimlerin tepkisi ile karşılanmıştır. Atatürk’ün düşünce dünyasını etkileyen en önemli unsur “*Aydınlanma*” idi. Atatürk’ün fikirlerini iyi tahlil etmek gerekir. Zira Atatürk adına

yapılanların birçoğu aslında Atatürk'ün gerçek düşüncesi değildir. Atatürk olgunlaşma yıllarında Ziya Gökalp, Rousseau, Abdullah Cevdet, Kant gibi önemli düşünce insanlarını okumuştur. Savaş yıllarından sonra ise fikirlerini tatbik etmeye çalışmıştır. Ona göre; eski görüşler “tez”, yeni düşünceler “antitez” ve bunları sorguladıktan sonra senteze ulaşılır. Atatürk'ün esas amacı insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik, laik ve çağdaş bir ülke kurmaktı (Şahin & Şahin, 2013, s. 137). Ancak Atatürk öldükten sonra da sekülerleşme militarist biçimde devam etmiştir. 14 Mayıs 1950 yılına kadar mütedeyyin kesimler cami dışında herhangi bir yerde politik faaliyet yürütememişlerdir. Mütedeyyin kesim Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte kriminalize edildikleri çevrelerde söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Aydınlanma düşüncesinin etkisinde olan aydınlar tarafından geri kalmışlığımızın nedeni olarak “din” hedef gösterilmiştir. Cumhuriyet aydınlarının birçoğu modernizmin etkisi altında idi ve bu yüzden politik bir faaliyet olarak dinsel akımlar tehdit olarak algılanmıştır. Onlara göre; kontrol altında tutulan bir İslam inancı makbuldü. Diyanet İşleri Başkanlığı da bunun için kurulmuştu. Bu proseste Batı'nın sosyolojik ve politik yapısının Türk toplumuna uymadığı inancına sahip mütedeyyin-cumhuriyetçi aydınlar ortaya çıkmıştır. Onlara göre; yapılan devrimler şeklidir, şeklen yapılan devrimler Türk halkına bir fayda getirmemektedir. Din, Türk toplumu için vazgeçilmez bir olgudur. Türk toplumu ancak kadim kültürüne sahip çıkarak yükselir. Nitekim sadece mütedeyyinler böyle düşünmüyordu. Sosyalist camianın önemli düşünürlerinden Hikmet Kıvılcımlı'da Atatürk'ün şapka devrimini eleştirmiştir. Ona göre; bu devrimin Türk köylü ve işçisinin yaşam standartlarına bir katkısı olmamıştır (Kıvılcımlı, 1970, s. 2). Laisist-pozitivist cumhuriyetçi-mütedeyyin cumhuriyetçi aydınların ortak noktası “laiklik ve cumhuriyet” idi. Ancak laiklik ve cumhuriyetin teorik/pratik yorumlanışı arasında ayrılık vardı. Pozitivist laiklere göre; din kamusal alandan ayrılmalı idi. Din, bireyin özel hayatında olan bir unsurdur ve dini eğitim ilk olarak aileden gelen gelenekle verilmeliydi. Oysa mütedeyyin cumhuriyetçiler laikliği din ve vicdan hürriyetini sağlayacak bir kavram olarak görüyorlardı. Onlara göre; Türk toplumu Müslümandı ve gelenekselleşmiş bu inancın kamusal alanda da tezahür etmesi gerekirdi. Peyami Safa gibi aydınlar laikliğin demokrasinin önemli bir ilkesi olarak görüyordu. Ancak bu kavramın yorumlanışında pozitivistlere göre daha gelenekçi yaklaşmaktaydı.

Çalışmanın konusu olan Ali Naili Erdem'in siyasi kariyerine bu tartışmalar damga vurmuştur. Eski-yeni antagonizmasında Erdem, Türk siyasi tarihindeki bütün darbeleri deneyimlemiştir. Genellikle Türkiye'de yapılan darbelerin Atatürkçülük adına yapılmasından kaynaklı olarak gerici-ilerici tartışması ile sürekli karşı karşıya kalmıştır. Ona göre bu

tartışmalar sanaldır. Örneğin; Türkiye’de yaşanan sol-sağ tartışmasında Türkiye’deki sol ile Avrupa’daki sol düşünce arasında farklılıklar olduğunu iddia etmektedir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Gerçekten de Türkiye’de 1960-1980 arasındaki sol, Stalinist iken, Avrupa’daki sol, Post-Marksist düşünceleri tartışıyordu. Türkiye’deki sol Sovyet-Çin kutuplaşmasında taraf tutarken, Avrupa’daki sol bu iki devletin de totaliter yapısını eleştiriyordu. Çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından Ali Naili Erdem’in hayatını ve fikirlerini yeni nesillere tanıtmaktır. Şu anda doksan yedi yaşında olan Erdem’i 68 Kuşağı iyi tanırken, ne yazık ki yeni nesil öğrenciler ve siyasetçiler yeterince tanımamaktadır. Yaşına rağmen zihnen sağlam olan eski siyasetçinin deneyimlerinden ve fikirlerinden günümüz devlet adamları faydalanması gerekmektedir. Yöntemsel olarak yazmaya başlamadan önce Ali Naili Erdem’in bütün eserleri okunmuştur. Kendisi ile bir saat on beş dakika süren mülakat yapılmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri incelenmiş ve notlar alındıktan sonra yazmaya başlanmıştır.

1. Ali Naili Erdem’in Siyasi Kariyeri

Ali Naili Erdem, 1927 yılında İzmir’in Kemalpaşa ilçesinde doğmuştur. Babasının baba tarafı Karadenizli. Anne tarafı ise Cezayirli Oruç Reis’in leventlerine kadar uzanmaktadır. Annesinin anne tarafı Yozgatlı olup Çapanoğullarına dayanmaktadır. Annesinin baba tarafı ise Midilli adasındandır. Bir kolları Molva’nın Çömlek köyünden gelmektedir. Yunan işgalinden sonra Ayvalık, Edremit ve Burhaniye gibi sahil şeridinde yerleşmişlerdir. Erdem’in dedesi Düyûn-ı Umumiye memuru... O dönem ismiyle Nif olan ve 8 Eylül 1922’de Atatürk tarafından Kemalpaşa olarak değiştirilen ilçede görev yapmıştır (Erdem, 2004, s. 11).

Erdem’in anne ve babası Yunan işgali üzerine Türkiye’ye göç etmişler ve üç defa Yunan yağmacılığına maruz kalmışlardır. Bu yüzden vatan sevgisi üzerine kurulu bir aile düzenleri vardır. Anne ve babası Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarını daima rahmetle anmışlardır. Erdem’in, 1945’ten bu yana Fikirler, Töre, Kemalist Ülkü, Çınar, Edebiyat Dergisi, Gülpınar, İlk Yaz, Çaba, Şiir Defteri ve Çağrı gibi birçok dergide şiirleri yayınlanmıştır. 1965’ten sonra ise Tercüman, Milliyet, Orta Doğu, Yeni Asır, Ege Ekspres, Ege Telgraf gazetelerinde makaleleri yayınlanmıştır. 1961-1980 arasında TBMM’de beş dönem İzmir milletvekilliği görevi yapmıştır. Sanayi, Çalışma ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerini ifa etmiştir. 1980 Darbesinden sonra halkı bilinçlendirmek amacıyla yurdun değişik yerlerinde konferanslar vermiştir. Toplumsal Düşünce Derneği, İzmir Kültür ve Dayanışma Derneği onursal başkanı, İzmir Ege Sanayicileri Derneği, Çanakkale Şehitlerini Koruma Derneği, Edebiyat Derneği ve Basın Cemiyeti üyesidir. Evli; üç kız evlât ve beş torun sahibidir (Erdem,

2004, s. 6). Ali Naili Erdem yoksul bir aileden geliyordu. 1946 seçimlerinden sonra Ankara Hukuk Fakültesini kazanmış ve yoksulluk içinde öğrenimini devam ettirirken aynı zamanda Demokrat Parti safında siyaset sahnesinde yerini almıştır. O dönem itibariyle partilerin ocak-bucak şeklinde örgütleri vardı ve en ücra köşedeki yerleşim yerleri bir şekilde siyasette söz sahibi olabiliyordu. İlk başta Ali Naili Erdem Ankara Cebeci Ocağı'na kayıt olmuştu. Ancak önceliği dersleri olduğu için siyasette aktif rol almamıştır. Staj ve askerliğini yaptıktan sonra DP Yukarı Mahalle ocağına kayıt yaptırmıştır. Kısa sürede kendisini kabul ettiren Erdem, ilçe başkanı olmuştur. Ancak babası başından beri oğlunun siyasetle uğraşmasına itidalli yaklaşmıştır (Dursun, 2023, s. 159-160). Erdem, Adnan Menderes'e hürmet eden bir siyasetçiydi. Kendisi Menderes'e olan sevgisini şöyle tarif etmiştir:

“Ben Adnan Bey’i hep sevmişimdir. Ve hep şükranla, minnetle anmış, rahmetle yâd etmişimdir. İdamına karar verildiği gün, İzmir Kemeraltı’ndaki Hacı Ali Paşa Kıraathanesi’ndeydik. İdam haberi aramıza bomba gibi düşmüştü. Altı arkadaşlık. Dört arkadaşımız “Adnan Bey’in asıldığı yerde biz yaşayamayız” diyerek Avrupa’ya gitmeye karar verdiler... Dış ülkeye gittiler. Ve bir daha dönmediler.” (Erdem, 2004, s. 26).

27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra Ali Naili Erdem zor günler geçirmiştir. Toplumdan tecrit edilmiş, evi aranmış ve zamanında yardımcıları dokunmuş kişiler bile ona selam vermez hâle gelmişti. Hayatında iki kez hapse düşmüştü. Birincisi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nde solculara yönelik bir eyleme katılmasıydı. Bir haftaya yakın hapiste kalmıştı (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024) ama 27 Mayıs sonrası yaşadıkları, o günleri aratmıştı. Yeniden demokrasiye geçilmesiyle birlikte ilk seçimde (1961) milletvekili seçilerek Ankara’ya taşınmıştır. Asıl önemli olan seçim: “Cumhurbaşkanlığı seçimleri” idi. Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) bekleneni verememesi ve Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) oyların çoğunluğunu alması üzerine Ali Fuat Başgil’in adı kulislerde yankılanmıştır. Ancak Ali Fuat Başgil aldığı tehditler üzerine geri çekilmiştir yerine Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı olmuştur (Dursun, 2023, s. 160).

Bir süre sonra AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hayatını kaybetmiş ve parti yeni liderini aramaya başlamıştır. Bu süreçte iki isim ön plana çıkmıştır: “Süleyman Demirel ve Sadettin Bilgiç” Demirel, parti geçmişinin ve Bilgiç’e göre daha kısa olmasına rağmen parti başkanlığına seçilmiştir. Erdem, Demirel’in iktidara gelmesinin Amerika ile bir ilgisi olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre; 1961 seçimleri sonrası, Demirel’in genel başkan olmasına siyasetçi Mehmet Turgut’un evinde karar verilmiştir. Dolayısıyla Demirel’in Amerika ile bir ilgisi yoktu. Demirel, Türkiye’yi çok iyi biliyor, sorunlar kadar çözüm yollarını da söylüyordu. Demirel genel başkanlık için en uygun isimdi (Erdem, 2004, s. 78). Yönetici erkler bu dönemde

AP-CHP koalisyonunu istiyordu ancak DP çizgisindeki partilerin buna yanaşmaması üzerine bu plan akamete uğramıştır. AP'liler iktidar uğruna CHP ile ittifak kurmayı davalarına ihanet olarak yorumluyordu. Nitekim bir süre sonra İnönü düşecek ve hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilecektir (Erdem, 2004, s. 81-82). 1965 seçimleri geldiğinde AP'nin iktidar olacağı beklentisi vardı. Bunu engellemek için Milli Bakiye Sistemi getirildi ancak bu engellemelere rağmen AP tek başına iktidar oldu. Ali Naili Erdem Çalışma Bakanı olmuştur. AP iktidara geldikten sonra yabancı sermaye aramak için iki hafta yabancı ülkeler dolaşmış. Ancak Batı dünyası yeni yönetime henüz sempati ile bakmadığı için bütün çabalar sonuçsuz kalmıştır. Sadece Lüksemburg'dan elli bin dolar bulunca gazeteler birinci sayfadan manşet yaptılar. Erdem'e göre; Türk sanayisinin gelişmemesinin önündeki en büyük engel Barker Raporu idi. Bu rapor doğrultusunda Türkiye ağır sanayi, ağır makine ve metal işleme sanayii, ağır kimya sanayii, selüloz ve kağıt sanayii kuramıyordu. Bu rapora göre Türkiye bir tarım ülkesi olarak kalmalıydı (Erdem, 2004, s. 90). Erdem'in Çalışma Bakanlığı döneminde yakındığı konuların başında işçilerin çalışma koşulları ve haklarının kötü durumda olması idi. Ona göre; siyasi istikrarsızlığın ve güvensizliğin en önemli sebebi işsizlikti. Çalışan insanlarımızın ise hiçbir sosyal hakkı yoktu. Kayıt dışı çalıştırmalar, sendikasızlık, asgari ücret tespitinin yapılamaması ve devletin toplu sözleşmelerden düşük bir ücreti halkına reva görmesi sorunların başında geliyordu (Erdem, 2004, s. 109). Erdem siyasi kariyerinde işçi-işveren ilişkisinde genellikle işçiden yana tavır koymuştur. Hatta bir seferinde grev sözcülüğü bile yapmıştır. Bu durumu Erdem şöyle ifade etmiştir: *“Adımız milliyetçi sağdı. Yaptıklarımıza bakanlarsa, bize milliyetçi sol diyorlardı.”* (Erdem, Ali Naili, Mülakat, 2024) Bu arada 1969 seçimlerini AP kazanmıştı. Ancak parti bölünmüş ve DP kurulmuştur. Ali Naili Erdem AP'den ayrılmamış ve siyaset kariyerine AP'de devam etmiştir.

1970'li yıllar ise anarşinin yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Erdem'e göre; bu dönemde fikirlerden ziyade sloganlar ön plana çıkmıştır. Sloganlar hayallerin ürünüdür. Sosyalizmin amacı insanın insanı daha fazla sevmesiydi ama CHP içinde siyasetçiler birbirlerini yok etmeye çalışıyordu. Bu bir çelişkiydi. Ve kısa bir süre sonra sosyalizm kâbusa dönüşmüştü (Erdem, 2004, s. 140). Erdem CHP içindeki klikleşmeyi anlatmak için İnönü'nün şu sözünü ileri sürmüştür:

“CHP sosyalist bir parti değildir. Sosyalist partilerin temel ilkesi Milliyetçi olmamasıdır. Bizim için Milliyetçilik esastır. Ecevit Demokrasi dışı aşırı bir rejim kurma çabasıdadır... Ecevit'ten bu memlekete zarar gelecektir.” (Erdem, 2004, s. 141).

12 Mart 1971’de ordu hükümete muhtıra vermiştir. Erdem’e göre; bu hamle iktidarı AP’den alıp CHP’ye vermekten ibaretti (Dursun, 2023, s. 165). Nitekim daha sonra geçiş döneminde kurulan kabinedeki isimlerin ekseriyeti CHP kökenlidir. Erdem de bu dönemde ikinci kez Çalışma Bakanı olarak atanmıştır. Cumhurbaşkanı’nın görev süresi dolduğunda ise yeni cumhurbaşkanı’nın kim olacağı yönünde ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Ordu Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı olmasını istiyordu. Siyasetçiler ise sivil birisinin cumhurbaşkanı olması taraftarı idi. Erdem anılarında askerın Gürler’i cumhurbaşkanı olması için siyasilere baskılar yaptığını ileri sürmüştür. Ancak başta Ecevit ve Demirel’in ısrarları neticesinde Meclis’ten Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı olma kararı çıkmamıştır. Erdem’de bu konuda son kararı Meclis’in verebileceğini kendisine baskı yapanlara anlattığını ifade etmiştir (Erdem, 2004, s. 177).

Bu dönem İslamcıların siyaset sahnesinde boy göstermeye başladığı yıllardı. Önce Milli Nizam Partisi (MNP) daha sonra Milli Selamet Partisi (MSP) özellikle Anadolu’lu küçük esnafın, eşrafın ve mütedeyyin kesimin desteğini alıyordu. MNP kapatıldıktan sonra yurtdışına giden Necmettin Erbakan’ın AP’nin oyunu bölmesi için bizzat Muhsin Batur tarafından parti kurmaya ikna edildiği iddia edilmişti. Sonunda Necmettin Erbakan ülkeye dönmüş ve partisini kurmuştu. Ali Naili Erdem, Erbakan’a mesafeli yaklaşan bir siyasetçiydi. Ona göre; Erbakan Cumhuriyetin temel değerleri ile çatışan aşırılıkçı yönleri vardı. Erdem aşırı sola karşı olduğu kadar Cumhuriyet değerleri ile çatışan siyasi hareketlere de karşıydı (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Erdem, Erbakan gibi Bülent Ecevit’e de birtakım eleştiriler getirmiştir. Örneğin; haşhaş ekiminin serbest bırakılması meselesinde Erdem, Amerikalıların çiftçilerin zararını karşılayacağını belirtmesine ve çiftçiler yasaktan rahatsız olmamasına rağmen ekimi serbest bırakmasına anlam verememiştir. İkinci olarak da Erdem, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde Ecevit’in olumsuz tavır sergilemesini Türkiye açısından tarihi bir fırsatın kaybı olarak nitelendirmiştir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). O dönemde Avrupalı yetkililer Yunanistan ile birlikte Türkiye’nin de başvuru yapmasını istemiş ama Ecevit bunu kabul etmemiştir. Ancak Ali Naili Erdem ile birlikte yaptığım mülakat da kendisine Türkiye’nin geleceğinin Avrasya mı yoksa Atlantik mi olması gerektiği sorusuna kendisi “*Emin değilim*” cevabı vermiştir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Türkiye yetmişli yıllarda koalisyon, anarşi ve ekonomik krizlerle mücadele etmiştir. CHP ve MSP koalisyon kurmuş başarısız olmuştur. Hükümet krizi 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP, MHP, CGP ve MSP) ile giderilmiştir. Bu dönemde Erdem, Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürütmüştür. Her şehre üniversite ve her ilçeye lise açma hedefi konmuş ve bu yolda birtakım başarılar elde edilmiştir. Kendisini kültür milliyetçisi olarak tarif eden Erdem, Atatürkçülüğü toplumu konsolide edecek bir fikir olarak

görüyordu. Ona göre; toplumdaki bu bölünmüşlük kültürümüze ve değerlerimize sahip çıkmakla aşılabilirdi (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Ancak Erdem'in istediği gibi olmadı, ülke yavaş yavaş darbeye doğru ilerlemiştir.

Milliyetçi Cephe Hükümeti de uzun sürmedi. Koalisyonunda Alparslan Türkeş ile Turhan Feyzioğlu uyum içinde çalışırken, Erbakan'ın zaman zaman müteedeyin çıkışları ortamı germişti. Örneğin; Erbakan'a göre kadın öğretmenler okula başları örtülü gitmeliydi. Erbakan, Erdem'in tepkisi ile karşılaşmıştır ve böyle bir uygulamanın yapılamayacağını kendisine iletmiştir (Erdem, 2004, s. 202). Başka bir gerginlik ise Korkut Özal ile Ali Naili Erdem arasında yaşanmıştır. 1976 yılının 19 Mayıs Bayramı'nda genç kızlar mini etek giyince Özal bu duruma tepki göstermiştir. Özal, Erdem'e yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir:

“Biz, kızlarımızı okullara konsomatris olsun diye mi gönderiyoruz? Her yerleri açık saçık...” Erdem ise bu sert tepkiye şöyle cevap vermiştir: *“Kızlarımızın açıklığı, eteklerinin boylarında değil, kalpleriyle akıllarının birlikteliğindedir”* (Erdem, 2004, s. 203)

Milli Eğitim bakanlığı sürecinde Erdem'in en çok üzerinde durduğu konuların başında Türk dili ve musikisi gelmekteydi. Türk Dil Akademisi kurmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Çünkü yapmak istedikleri bazı ideolojik çevrelerin tepkisine yol açmıştı. Hatta kendisine Türkeşçi sıfatı bile takılmıştı. Musiki alanında yapmak istediklerinde ise başarılı olmuştur. Türk Musiki Konservatuvarını kurmuştur. Ona göre; Türk musikisinin bir dönem yasaklanması yanlıştı. Toplumsal bölünmüşlüğün ve ideolojik kamplaşmanın yoğun olduğu bir dönemde Ali Naili Erdem yalnız kalmıştır. Onun tahayyülündeki Atatürkçü ve milliyetçi Türkiye toplumunun oluşması subjektif ve objektif koşulların olmaması nedeniyle imkânsızdı. Yeni bir dünya kurulmuştu ve iki kutup vardı. *“Komünist ve kapitalist blok.”* Bu kamplaşmanın dışında ortada kalmak zordu. Taraf olmayan bertaraf olur alegorisi bu dönem için geçerli idi.

En nihayetinde bu toplumsal kamplaşmanın ve şiddetin akabinde beklenen oldu. *“12 Eylül Darbesi.”* 12 Eylül Darbesi olduğunda Ali Naili Erdem Paris Büyükelçiliğindedir. Erdem darbeden bir yıl önce askerlerin bazı siyasetçilere uyarı mektubu yazdığını biliyordu. Nitekim ona göre; bu uyarı mektubu dikkate alınıp gerekli önlemler alınsaydı darbe olmazdı. Erdem, darbeden sonra ülkeye dönmüştür ve döndükten sonra bir süre gözetim altında tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır. Erdem gibi samimi siyasetçiler siyasetten men edildikten sonra geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Bazı gazetelerde (Tercüman gibi) makaleler kaleme almışlardır. Erdem, siyaseti bıraktıktan sonra da Süleyman Demirel ile ilişkisini devam ettirmiştir. Hatta Doğru Yol Partisi (DYP) kurulduktan sonra da akıl hocalığı yapmıştır. Demirel cumhurbaşkanı olduktan sonra DYP'nin genel başkanlığına Tansu Çiller'in getirilmesini kabul etmemiştir. Çünkü Çiller

daha gençtir ve bu davanın sıkıntılarını çekmemiştir. Ona göre; tecrübeli ve davaya inanmış birinin genel başkanı olmalıydı. Aktif siyaseti bırakan Ali Naili Erdem, günümüzde çeşitli haber portallarına mülakatlar vermekte, makaleler yazmakta ve şiirlerini yayımlatmak ile meşgul olmaktadır.

2. Ali Naili Erdem'in Fikir Dünyası

Ali Naili Erdem'in zihin dünyası ilk olarak sosyal çevre ve aile etkisinde gelişmiştir. Erdem'in baba evinde Kur'an ve Nutuk yan yana dururdu. Babası Cuma günleri Kur'an okur ve daha sonra çocuklarına Atatürk'ü anlatırmış. Yunanlılar tarafından ailesi üç kez yağmalanmıştır. Bu yüzden babası sürekli olarak onlara İslâm'ı ve vatanseverlik duygusunu benimsetmeye çalışırmış. 1946 seçimlerinden sonra Ali Naili Erdem öğrenimi için Ankara'ya gittiğinde babası ona *"Mushaf, bayrak ve Atatürk'ün fotoğrafını"* vermiştir. O yıllarda Erdem'in etkilendiği önemli kişiler şunlardı: *"Peyami Safa, Ziya Gökalp, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Vasfi Raşit Sevük, Cemil Meriç, Immanuel Kant, Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal Atatürk, Ernest Hısç idi."* (Erdem, Ali Naili, Mülakat, 2024). Erdem'e göre; Atatürk Devrimlerinin yapmak istediği toplum mühendisliği de başarılı olmamıştı. Erdem, Fevzi Çakmakla yaptığı bir konuşmasında Atatürk'ün inancının olup olmadığını sormuş ve Paşa'dan *"Eğer Atatürk dinsiz olsaydı benim gibi bir adamın onun yanında ne işi olurdu"* cevabını almıştır. Erdem Atatürk'ün yapmak istediği çağdaşlaşma projesini doğru buluyordu ancak Atatürkçülük adına halka eziyet edenlere de karşı bir konumdaydı. Erdem açıkça kendisinin yayılmacı milliyetçiliğe karşı olduğunu, milli hudutlar içerisinde yaşayan Türk halkının sorunlarına çare aradığını belirtmiştir. Ayrıca romantik Turancılığa da karşıdır. Kendisine Milli Eğitim Bakanlığınız döneminde Orta Asya Türkleri ile ilgili bir çalışmanız oldu mu sorusuna: *"Beni milli hudutlar içerisindeki yurttaşlarımız ilgilendirir"* cevabını vermiştir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Ali Naili Erdem DP ve CHP arasında ilkeler bağlamında iki partiyi farklı görmüyordu. Ancak iki partinin halka yaklaşımı noktasında safını DP'den yana kullanmıştır. Erdem laiklik konusunda Peyami Safa gibi düşünüyordu. Ona göre; laiklik elzem idi. Laiklik insanların dinini yaşamaları için önemli bir unsurdur. Ancak gerek Atatürk gerekse İnönü döneminde bazı siyasilerin laiklik adına militaristçe davranmalarına da karşıydı. Dine inanan da inanmayan da kanun önünde eşit olmalıydı. Herkes inancını yaşamakta serbest olması gerekiyordu. Bunu sağlayacak unsur da laik idi ama acemi siyasilerin mütedeyyin insanlara yönelik kriminalize edici politikaları doğru değildi (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Erdem de halkın ekseriyeti gibi tek parti iktidarından sıkılmıştı. DP kurulduğunda aydınların büyük bir kesimi, gazeteciler ve üniversite hocaları DP'yi desteklemişti. Dönemin atmosferi özgürlük getireceğine inanılan DP lehine idi. Ama Türkiye'nin 1952 senesinde NATO'ya girmesiyle

birlikte Türk dış politikasında paradigma değişikliği yaşanmıştır. Adnan Menderes ve siyasi ekibine yöneltilen suçlamalardan birisi de: “*Menderes Türkiye’yi Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu’daki ileri karakolu yapmıştır*” olmuştur. Erdem bu suçlamayı kabul etmemiştir. Ona göre; Fatin Rüştü Zorlu başarılı bir dışişleri bakanı idi. Zorlu, çağın sorunlarına gerçekçi politikalar üretmiştir. Atatürk’ün “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” anlayışını tatbik etmiştir. Türkiye’nin ABD safında yer alması tarihsel bir zorunluluktur. Süper bir güçle savaşmak yerine onunla işbirliği yapmak diplomasinin gereği idi dolayısıyla DP Türkiye’yi yarı sömürge yapmamıştır. Ancak ABD’nin Türkiye’nin politikalarını belirmesinde etkili olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. ABD sadece Türkiye değil, aynı zamanda Batı Avrupa dünyasındaki ülkelerin politikalarına karışmakta idi. Soğuk Savaş’ın hüküm sürdüğü bu dönemde Türkiye sömürge olmaktan ziyade Amerika’nın saygın bir müttefiki idi (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024).

Erdem’e göre Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi zorunluluktur. Batı Avrupa dünyasının tartışma yaratacak tutumları olmasına rağmen insan hakları ve hukuk devleti olma yolunda bu ülkeler önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu yüzden Türkiye’nin refah devleti olabilmesi için AB’ye üyelik şarttır. Ama günümüze geldiğimizde yapılan mülakatda Erdem Avrasya Birliği düşüncesinin de değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı şekilde Türkiye’nin NATO’ya girmesi de önemli bir kazanımdır. Ona göre; bazı çevrelerin NATO’ya Türkiye’nin üyeliğinin sorgulanması da meselelerin yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Erdem, Türkiye’de yaşanan bütün darbeleri deneyimlemiştir. Kendisi yaşanan bütün darbelerin ülkeyi geriye götürdüğüne inanan bir siyasetçidir. Özellikle 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ın idamları onu derinden sarsmıştır. Kendisi bu darbeden sonra bir dönem toplum tarafından “*tehlikeli kişi*” olarak görülmüştür.

Erdem günümüzde kendisini ateşli bir anti-solcu olarak konumlandırmamaktadır. Kendilerinin kandırıldığını ileri sürmüştür. Ona göre; Türkiye’de hiçbir zaman abartıldığı kadar komünizm tehlikesi olmamıştı. Erdem aynı zamanda Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki idam oylamasında kabul edenler içerisindeydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1972). Elli iki yıl sonra kendisine hâlâ yaptığının doğru olup olmadığını sorduğumda şu cevabı vermiştir:

“*Şimdi olsa rahmetli Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına kabul oyu vermem. Bize mahkeme tutanaklarını getirdiler. Bu gençlerin Anayasal düzeni kaldırmak istedikleri yönünde bir algı oluştu. O yüzden kabul oyu vermiştim*” (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024).

Erdem, halkın sorunlarına çare aramaya çalışan bir siyaset adamıydı. Toprak reformu konusu sadece belirli siyasi grupların tekelinde gibi gözükse de TBMM Zabıtlarının 1965. yılında bu konu gündeme gelmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1965). Erdem'e göre; Toprak reformunda iki görüş vardır. Birincisi toprakların genişletilmesi ile verimin arttırılacağı, ikincisi ise toprakların paylaşılması ile verimin arttırılması. Erdem bu iki görüş ayrılığında kesin bir çıkarımda bulunamayacağını zira iki görüşünde haklılık payı olduğunu ifade etmiştir (Ali Naili, Erdem Mülakat, 2024).

Ali Naili Erdem Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)'nin özerk ve tarafsız bir yayın politikası izlemesi taraftarıdır. Bu yayınlar Türk dili, Türk musikisi ve Türk Tarih şuuruna aykırı olmamalıdır. 1974 senesinde Ali Naili Erdem TRT'nin yozlaştırıcı yayınlar yaptığı gerekçesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu konuyu gündeme getirmiştir. Ona göre; TRT sol propaganda yapmaktaydı ve tarafsızlığını kaybetmişti. TRT ne sağ ne de sol ideolojinin propagandasını yapmamalıydı. Ancak aile müessesini yıkıcı faaliyetlerin dışında özgür de olmalıydı. Ali Naili Erdem, mecliste şunları ifade etmiştir:

“...TRT bir parti değildir, TRT hiçbir kimsenin veya zümrenin çiftliği de değildir, TRT bir millî haberleşme aracıdır. Bu sebeple TRT'nin Anayasanın özüne ve sözüne ve millî değerlerimize sadakat göstermesi başta gelen görevidir...” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1974).

Ali Naili Erdem ile mülakatında kendisi ideal olarak gördüğü demokrasiyi de kısaca özetlemiştir:

“Herkesin özgür olduğu ama bireylerin birbirlerinin hakkına hürmet ettiği, meşruiyet krizinin yaşanmadığı, dürüst ve özgür seçimlerin yapıldığı, halk için idare anlayışına sahip yöneticilerin olduğu, kuvvetler ayrılığına dayalı bir yönetim” (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024) modelini savunmuştur.

Erdem siyasi kariyerinin son yıllarında Turgut Özal idaresini görmüştür. Ona göre; Özal'ın bazı aşırılıkçı muhafazakâr söylemleri yanlıştı. Onun döneminde rüşvet, kısa yoldan köşeyi dönme anlayışı, vurgunculuk gibi toplumu yozlaştırıcı unsurlar çoğalmıştı. Bu yüzden Erdem, Özal dönemine mesafeli yaklaşmıştır (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024).

Ali Naili Erdem Türkiye'deki fikir dünyasının da kısıtlı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; Türkiye'de fikirler üretilmemektedir. Sloganlar birbiri ile yarışmakta ve kavgalar yaşanmaktadır. İslâm'ın özü olan akıl etme fiilini insanlarımız uygulamamaktadırlar. Oysa İslâm insanları düşünmeye ve sorgulamaya itmektedir. İnsanlarımız İslâm'ı da doğru algılayıp yaşayamamaktadır. Akıl sadece bir et parçası değildir. Ali Naili Erdem kendi insanını okuyan birey olarak görmek istemektedir. Türkiye'nin sorunları ancak sorgulayıp düşünmeyle gerçekleşebilir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024). Son olarak Ali Naili Erdem demokraside

partiler enflasyonuna karşıdır. Ona göre; bu durum demokrasinin zaafı olarak görülmelidir. Hiçbir şekilde iktidar olma ihtimali olmayan partilerin kendisini lağv etmesi gerekmektedir. Erdem, aynı ABD'deki gibi iki partili birçok partili rejimi mantıklı bulmaktadır. Akis hâlde bu durum kaosa neden olabilir. Demokraside hür iradenin sözü geçmelidir. Bu hür ses de halkın kendisidir (Ali Naili Erdem, Mülakat, 2024).

Sonuç

Ali Naili Erdem, Türkiye'deki uzlaşmaz çelişki olan merkez-çevre rekabetinde sınıfsal olarak da geldiği sosyal çevrenin de etkisiyle çevrenin sözcülüğünü yapan bir siyasetçi olmuştur. Erdem'in çevrenin sözcülüğünü yapmasında çocukluğundan bu yana yetiştiği sosyal çevrenin kendisine verdiği milliyetçi-mukaddesatçı değer yargılarının da etkisi büyüktü. Erdem, klasik anlamda ne sağcı ne de solcu olmuştur ancak kırmızı çizgileri de yok değildir. Kendisinin kırmızı çizgileri Kur'an, bayrak ve vatan sevgisidir. Kendisi ile yaptığım mülakatda ve gazetecilere verdiği demeçlerde değişimler sezdim. Öncelikle kendisinde soğuk savaş dönemi kızıl tehlike algısının çözüldüğünü gördüm. Örneğin; Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarına şimdi olsa onay vermezdim demesi bir itirafın tezahürüdür. Zaten kendisi de komünizm tehlikesinin abartıldığını ifade etmektedir.

Bakanlık yaptığı yıllarda Türkiye'nin sorunlarına kafa yormuş bir siyasetçidir. Türkiye'de hemen hemen gitmediği il kalmamıştır. Erdem, Türkiye'yi iyi tanıyor ve sorunların nasıl çözümlenebileceğini iyi bilen bir siyasetçidir. Doksan yedi yaşında olmasına rağmen zihni sağlam ve hâlâ ülke meseleleri hakkında düşünmektedir. Günümüz siyasetçilerinin Erdem'in tecrübelerinden yararlanması gerekmektedir. Erdem, sağ-sol antagonizmasında bile radikal tarafların yanında yer almamış bir politikacıdır. Devlet adamı olmanın ağırlığını taşımakta hünerli olduğu söylenebilir. Erdem aynı zamanda kitap okumayı seven biridir. Bilgi birikimi ile ülke sorunlarının ideolojik saplantılarla çözümlenemeyeceğini dile getirmektedir. Ülkemizde yurttaşların vatandaşlık bilincine sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'de demokrasinin tam olarak rayına oturmasa da yetmiş yıllık çok partili siyasal hayatımızda demokrasi adına önemli başarılar elde ettiğimizi belirtmektedir. Erdem, İslâm'ın akla önem verdiğini ve bazı insanların dini kullanarak insanları kandırmasının altında yatan nedenin aslında halkımızın yeterince aklını kullanamamasından kaynaklandığını düşünmektedir. Erdem, Hz. Ömer'in şu sözünü kendisine düstur edinmiştir: *"Akıl imandan önce gelir."* Aynı zamanda akli kullanmanın yanında gençliğin Türk tarih şuuru ve milli kültürünü doğru öğrenebilmesinden yanadır. Türk dili ve musikisine sahip çıkılmalıdır. Son kertede Ali Naili Erdem gerek bilgi birikimi ile gerekse devlet adamı duruşuyla örnek bir

şahsiyettir. Onun hayatında aşırılıklara yer yoktur. Örneğin; İzmir'deki bir grevde kendisi işçilerin haklılığına inandığı için bütün tepkilere rağmen grev sözcüsü yeleşini giymiş ve işçilerden yana tavır sergilemiştir. Erdem bunu yaptığında Çalışma Bakanı idi. Onun hayata bakış açısını anlayamayanlar gazetelerde onu linç etmiştir. Oysa kendisi hayatı boyunca haksızlıklara karşı gelmeyi kendisine karakter edinen birisi olmuştur.

Kaynaklar

Ali Naili Erdem ile Mülakat, 17.09.2024.

Ceylan, Y. (2008). Türkiye'de Din ve Devlet Arasındaki Çatışma. *Liberal Düşünce*, 51-52, 107-122.

Dursun, D. (2023). Altmışlı ve Yetmişli Yılların Siyasetine Merkez Sağ Kesimden Bir Bakış: Ali Naili Erdem'in Siyasetin Yollarında Kitabı. *Liberal Düşünce*, 28 (112), 159-170.

Erdem, A. N. (2004). *Siyasetin Yollarında*. Ötüken Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (1970). *Sayın İ. İ. Paşa'ya Mektup*. KöXüz Yayınları.

Şahin, C. & Şahin, M. (2013). Düşünceden Eyleme: Türk Devriminin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansıma Süreci. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII (27), 137-166.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, Dönem: 3, Toplantı:3, 10.03.1972.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.35, Dönem: 1, Toplantı:4, 20.01.1965'ten 11.02.1965 tarihli 55. Oturuma kadar

TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, Dönem: 4, Toplantı:2, 10.12.1974.